

Om tekst, bøker og bokbind

Ved utstillingsåpningen av Nordiske bokbind 2018 på Universitetet i Oslo 23. august 2018

Av Ernst Bjerke, samlingsforvalter ved Oslo katedralskoles gamle bibliotek

Først og fremst vil jeg takke for invitasjonen, og for denne anledningen til å forsøke å strukturere noen ærlig talt ganske løse tanker omkring bokbindet og dets funksjon, både i forhold til boken selv, som objekt, og til leseren. Jeg vil unngå å holde noe som kunne minne om et teknologi- eller stilhistorisk foredrag; dere vet sikkert uansett mer om disse tingene enn jeg gjør. Men jeg vil snakke litt om bokbindets betydning for boken. Og det er da særlig den håndinnbundne boken jeg snakker om.

Det er nærliggende å omtale bokbindet som bokens *klær*. I eldre litteratur om bøker er det en forholdsvis hyppig brukt metafor. Jeg vet ikke hvor godt den egentlig treffer. Det kommer vel til syvende og sist an på hva man mener med en bok, og hva som først og fremst skal kjennetegne den. Interesserer man seg kun for teksten, og betrakter boken – den materielle boken – som noe sekundært, som tekstens mer eller mindre arbitrære skikkelse, gir metaforen på sett og vis mening. Boken – som består av sider med tekst – kommer splittet naken fra trykkeriet, og kles opp hos bokbinderen.

Når man er vant til paperbacks eller innhengte, limfreste bøker i stive omslag, er det på samme vis nærliggende å tenke på bindet som klistret utenpå, som noe tillagt, som lite mer enn et beskyttende omslag som forkynner hva som befinner seg inni. Boken – den egentlige boken – er i så fall teksten, uavhengig av medium, eller i beste fall de trykte sidene som dette bestemte omslaget legger seg rundt.

Betrakter man derimot boken – altså den ferdig innbundne boken – som en integrert helhet, som et individuelt, materielt objekt, er ikke bindet noe som simpelthen kan kles av eller på. Som unikt objekt er den individuelle boken, det innbundne eksemplaret, uadskillelig fra sitt bokbind. Den kan ikke uten videre skifte fra *arbeidstøy* til *festantrekk* eller omvendt. I denne prosessen ville boken bli noe annet;

den blir en *ny* og annerledes gjenstand. Skal vi fortsette med analogier, er bokbindet ikke bokens klær, men ett av dens vitale organer.

Om noe skulle være sekundært i denne sammenhengen, er det ikke bokbindet, men teksten. En innbundet eller heftet bok med blanke blader er fremdeles umiddelbart gjenkjennelig for hvem som helst som en bok. Trykte ark uten bokbind, uten hefting, er det derimot ikke. Det er simpelthen en bunke papir. Men en slik bunke papir kan bli til en bok, om den blir heftet og bundet inn. Her er altså bindet det avgjørende. Allerede heftingen griper inn i arkene og binder dem sammen til ett, avgrenset objekt.

Det er bokbinderarbeidet – og bokbindet selv – som skaper boken som gjenstand. Før de trykte arkene bindes inn er de ingen bok. Boktrykkeren leverer råmaterialet, men det er bokbinderen som lager en bok vi kan holde i hånden, bla i og lese. Snakker vi nå også om håndinnbundne bøker, er denne boken dessuten unik.

Det er nettopp slike unike bøker, gjenstander bestående av papir og bokbind, og for alt jeg vet også av tekst, som denne utstillingen viser oss.

Når bokbinderen binder inn en bok, skaper han ikke bare et objekt; han bestemmer samtidig en lang rekke av dette objektets egenskaper. Det er en selvfølgelighet, naturligvis, men en og samme trykte tekst, samme trykte materie, kan gi opphav til en rekke forskjellige *bøker*, altså til vidt forskjelligartede gjenstander, avhengig av valgene bokbinderen gjør.

Bøkene som er utstilt her er åpenbart ikke enkle bruksbøker. De spenner fra eksempler på tradisjonelt og vakkert håndverk og nærmest til konseptkunst. Disse bøkernes funksjon er først og fremst estetisk. Teksten har åpenbart ofte vært en viktig inspirasjon for bokbinderne, som en nærliggende referanse for bindets uttrykk, men her er den likevel sekundær. Og selv som rene bruksgjenstander skal bøker ikke bare leses; de skal beundres, bæres, holdes, føles og åpnes, kanskje til og med luktes på.

Bøker er i utgangspunktet laget for å brukes, på en eller annen måte. Bokens konstruksjon, dens teknologi, dens form, har som grunnleggende hensikt å gjøre

teksten tilgjengelig. Men som denne utstillingen viser, kan dette skje på vidt forskjellig vis. Derfor ligger det ofte mye informasjon i bokbindene selv. Det er ikke bare bokteksten som kan leses og tolkes. Bindene er en viktig og ofte oversett kilde til tekstens *resepsjon*.

Som gjenstand er den håndinnbundne boken et produkt ikke bare av forfatterens og forlagets eller trykkerens intensjoner, men også av bokbinderens preferanser og evner, samt av eierens ønsker og behov. De kommer alle sammen for å skape et unikt objekt, i en bestemt hensikt, som regel med utgangspunkt i en bestemt tekst. Den uinnbundne boken er sånn sett et halvfabrikat, som det er opp til bokbinderen og eieren å ferdigstille. Og den kan altså – som vi ser i denne utstillingen – ferdigstilles på et nært sagt uendelig antall måter, som igjen gjenspeiler vidt forskjellige vurderinger og motiver.

Bokbinderfaget har naturligvis sine egne, til dels nokså strenge tekniske og estetiske konvensjoner. Det skulle bare mangle for et håndverk med flere tusen års tradisjon. Men konvensjoner kan brytes, og lekes med, som vi ser fine eksempler på i denne utstillingen. Samtidig er det disse konvensjonene – bokbindets grammatikk, så å si, – som gjør det mulig for oss å lese bindene, å la dem fortelle sine egne historier.

Bokbindet taler til oss nettopp ved å gi uttrykk for konvensjoner og tradisjoner, ved å følge dem, eller ved å bryte med dem. Det gjør bøkernes formspråk og struktur både meningsbærende og meningsfull.

Noen av valgene som gjøres ved innbindingen av en bok er økonomiske, andre er rent estetiske, men mange påvirker også direkte bokens funksjon. Disse valgene gjør den individuelle boken til det den er og forteller oss om dens tiltenkte bruk, også historisk. En sølvbeslått salmebok i helskinn har vært et smykke som skulle bæres under gudstjenesten, men samtidig en bok skulle tåle bruk og kunne stikkes i lommen. En og samme klassiskfilologiske tekstutgave kan være innbundet i et praktfullt svineskinnsbind fra et fyrstebibliotek, eller et enkelt pergamentbind fra en fattig students bokkiste. Et typisk biblioteksbind i granitol vitner om en bok som skulle leses av mange over mange år, mens en limfrest paperback skal leses én gang før den med god samvittighet går i papirkurven. Bokbindet forteller oss med andre

ord mye om hvilke funksjoner et gitt eksemplar av en bok har eller har hatt, og bidrar dermed også til *tekstens* historie.

Bokbindet gjenspeiler samtidig en vurdering av bokens verdi – det være seg estetisk eller bruksmessig – og bidrar til å forsterke den. Et solid innbundet oppslagsverk har større praktisk bruksverdi enn et heftet eksemplar av samme utgave; et vakkert innbundet eksemplar av en roman kan fremme leseropplevelsen. Et påkostet bind kan gjøre en uanselig trykksak til et ettertraktet samleobjekt. Bokbindet er ikke et tilfeldig omslag; det skaper den fysiske boken vi kan se, holde i hendene, bla i og lese, og bindets form påvirker samtidig hvordan teksten oppfattes og brukes.

Den håndinnbundne, individuelt utformede boken er ikke lenger normen, men unntaket. Derfor blir motivasjonen bak det enkelte bindet også langt tydeligere for oss. Allerede dets eksistens vitner om en aktiv avgjørelse. Å få bundet inn en bok for hånd er i dag som regel en veloverveid og begrunnet beslutning; estetisk, sentimentalt eller praktisk. Det er ikke lenger selvsagt at bøker bindes inn. Men nettopp derfor forstår vi umiddelbart at det må ligge omsorg, tanke og mening bak ethvert håndverksmessig utført bokbind. Det kommer ikke minst tydelig frem av de kunstverkene som inngår i utstillingen her.

Takk!